BESCHRIJVING DER ZEDEN EN GEWOONTEN

VAN DE

BEWONERS DER MINAHASSA.

DOOR DEN GOUVERNEUR DER MOLUKKEN

ROBERTUS PADT-BRUGGE.

1679.

Is er een gedeelte onzer Oost-Indische bezittingen buiten Java, waar sedert de laatste 25 à 30 jaren een betrekkelijk snelle vooruitgang, zoo ten aanzien van de beschaving der bevolking als van de uitbreiding der kultuur van onderscheidene gewassen plaats heeft, dan voorzeker is dit in de eerste plaats de Minahassa van Manado. Om zich hiervan te overtuigen behoeft men slechts het heden met het verleden te vergelijken.

Onder de min of meer uitvoerige berigten, die tot ons gekomen zijn uit het midden der zeventiende eeuw, toen wij Manado aan ons gezag onderwierpen, verdient de hier voor het eerst uitgegeven beschrijving der zeden en gewoonten van de bewoners dezer landstreek door den gouverneur der Molukken Robertus Padt-Brugge, zeer de aandacht.

Vindt men van hetgeen hij over hen heeft aangeteekend ook bij latere schrijvers gewag gemaakt, het is echter niet te ontkennen dat er in sommige punten nog al verschil bestaat. Wij hebben hier meer bijzonder op het oog de beschrijving der godsdienstige en andere plegtigheden.¹ Waaraan dit verschil is toe te schrijven, of aan de verandering, die daar in den loop van bijna twee eeuwen plaats heeft gevonden, of omdat onder de verschillende stammen, waaruit deze Alfoeren bestaan², ook verschillende zeden en gewoonten heerschen, durven wij niet beslis-

¹ Zie o. a. *Tijdschrift van Ned. Indië*, 1849, II Deel, bl. 387 en vvg.

² Er worden negen stammen opgegeven in het *Fragment uit een reisverhaal*. *Tijdschrift* als boven, 1856, II Deel, blz. 12.

sen. ¹ Valentijn in zijn oud, maar in vele opzigten nog geenszins verouderd werk over de Molukken, deelt ons over hen bijna niets mede; alleen geeft hij eene beschrijving van de Orang Badjoes of Wadjoes, zwervende visscherlieden, die zich onder de kust van Celebes ophouden, volgens opgaven van den predikant Montanus en den gouverneur Padt-Brugge. ²

Laatstgenoemde deed tegen het einde van 1678 en het begin van 1679, ten tweede male ³ eene reis door zijn gouvernement en vertoefde te Manado van 25 December 1678 tot 23 Januarij 1679, ten einde aldaar onder meer andere zaken, de onderlinge twisten tusschen de dorpschouten te vereffenen, een nader verbond met hen te sluiten, een ander opperhoofd van wege de Compagnie aan te stellen en eenige bepalingen betreffende het kerk- en schoolwezen te maken. Zijne beschrijving der zeden en gewoonten der Alfoeren is getrokken uit het zeer uitvoerige verslag zijner reis, dat door hem na zijne terugkomst te Ternate, aan gouverneur-generaal en raden van Indië werd opgezonden en tot opschrift heeft:

„Dagregister, Brieven, Resolutien, Actens, Ordres, Instructien en andere voorvallende stucken meer, gehouden, gesonden, ontfangen, verleend, gegeven en voorgevallen op de reyse van den Gouverneur der Moluccos, met het jacht *Amsterdam*, en chaloupen *Eendracht* en *Roodde Haen*, met zijn Hoogheyd *Amsterdam*, Coning van Ternate, (tot Tomboecan toe), over Tydore, Macquian, Batchian, Ouby, Xula, Tambocco, Tomeni, Gorontala, Manado, Tagulanda off Pangesare, Ciauw, Santi enz. beginnende den 1° Augustus 1678 en eyndigende den 8 Maart 1679.“

De drie eerstgenoemde eilanden werden slechts terloops aangedaan. Van deze is ons het meest bekend, doch dit is echter het geval niet met de overige daar vermelde deelen der residenties Ternate en Manado en het is juist over deze dat het dagregister veel wetenswaardigs voor de geschiedenis en de

¹ Dat er in 1825 nog godsdienstige en andere gebruiken onder de Alfoeren in de Minahassa bestonden, die thans niet meer in zwang zijn, lezen wij in de *Notulen van de Algemeene en Bestuursvergade inge van het Bat. Gen. van K. en W.* Batavia 1863, Deel I, blz. 215.

² I Deel, bl. 66 en 67.

³ In het voorgaande jaar had hij Manado reeds bezocht; hij verbleef er toen van den 4ⁿ tot den 20ⁿ October 1677. Het was op dezen togt dat het eiland Siauw door hem op de Spanjaarden voor de Compagnie werd veroverd.

kennis van land en volk mededeelt. Het komt ons naar onze bescheiden meening belangrijk genoeg voor, dat hetgeen zowel dit journaal als dat der reis in 1677 over deze ook thans nog zoo weinig gekende landstreken bevat, worde openbaar gemaakt. Later hopen wij in de gelegenheid gesteld te worden, het onzen lezers te kunnen aanbieden.

—
 BESCHRIJVING DER ZEDEN EN GEWOONTEN VAN DE ALFOEREN,
 IN HET NOORDERDEEL VAN CELEBES OF MANADO, 1679.

Manado, een klein eilandje, doch zeer hoogen berg, als in deszelfs omkring niet meer dan drie mijlen begrijpende en wel twintig mijlen ver en helder weer uit zee kunnende gezien worden, gelijk het meermalen van Kaudipan ¹ gezien wordt, zoo wanneer men wat van den wal is, ligt omtrent twee mijlen van den vasten Celebeschen wal voor een grooten inbogt. Deze volkeren eertijds, al mede weinig in getal en maar 300 gewapende mannen, waren echter zeer strijdbaar en voerden meermalen harde oorlogen met den koning van Boelan ², waardoor ook vermaard waren, tot zij eindelijk na verscheiden oorlogen, naauwe vriendschap en verbond met denzelfen maakten en na de maal staag aan onder den anderen twistig waren, hebbende geen koning, zoo hebben zij zich den koning van Boelan eindelijk onderworpen.

+ zie Valentijn
 Men verhaalt dat zij op het eiland dat van zich zelven geen water heeft en maar een enkelden berg is, daarenboven nog zeer geplaagd werden van de apen en meerkatten, waarvan het eiland vol is, zoodat zij noch tuinen noch gezaai tot volmaaktheid brengen konden, of de apen waren daarmede eer het half rijp was, weg, zoo dat zij genoodzaakt zijn geworden, dezelve het land ten beste te geven en aan den vasten wal, daar nu onze burch is, zich te vertrekken, minder wonder dan dat Plinius zegt dat eenige eilanden in de Middellandsche zee, door den

¹ Ook Kaidipan of Koedipan, rijk en hoofdnegorij op de noordkust van Celebes.

² Het rijk Bolang of Bolaän-Mongondouw grenst onmiddelijk aan de Minahassa; de meer westwaarts op den noorder landtong van Celebes gelegen rijkjes Bolang-Banka of Oeki en Bolang-Itam schijnen daaruit ontstaan te zijn. Eigenlijk is Bolang de naam van het land aan de noordkust, Mongondouw die van het bergachtige binnenland, dat, vroeger aan Bolang onderworpen, thans nagenoeg onafhankelijk is.

overlast en het omwroeten der konijnen, eertijds mede hebben moeten verlaten worden ¹.

Hun naam van de Manado hebben zij daarmede overgebracht, gelijk het hier alom een gebruik is, dat door de onzekerheid van vaste verblijfplaats, de naam van het volk aan het land en niet van het land aan het volk overgezet wordt; gelijk zulks ten volle alhier blijkt in alle de benamingen daar een *Ton* voorkomt, zijnde in hunne taal *volk* als *Ton-dano*, *Ton-Sea*, *Ton-Ternaten*, *Ton-Hollande* enz. het welk beteekent *water-volk*, *watervals-volk*, *Ternataansch-volk*, *Hollandsch-volk* enz. Hier van daan heeft het dan de naam, behoudende echter het eiland bij de onzen den naam nog van Oud-Manado ².

Om dezen hoek achtervolgens ons voorstel beknoptelijk te beschrijven, zullen wij het zoodanig bepalen, dat eerst een streek der lengte van de bogt van Amoera ³ tot Castrikoms-baai toe, trekken, dewelke meest Zuiden en Noorden van den anderen leggen, zoo niet Castrikoms-baai ⁴ westelijker en strekt, om dat

¹ Waarschijnlijk had de gouverneur Padt-Brugge onder het stellen dezer beschrijving geen Plinius bij de hand, want deze verhaalt wel (Boek VIII Hoofdstuk 48) dat een der Cycladische eilanden wegens de verwoestingen der muizen ontvolkt werd, maar zegt daar van de konijnen alleen, dat zij eene Spaansche stad ondergroeven en elders (Boek II, hoofdst. 11 en VIII, hoofdst. 81) dat zij op de Balearische eilanden groot nadeel aan den landbouw toebagten.

² In het Maleisch Manado-Toeah, zoo als dit eiland op de meeste nieuwere kaarten heet.

³ Amoerang.

⁴ De Castricumsbai is volgens Reinwardts *Reis naar het oostelijk gedeelte van den Indischen Archipel* (bl. 535—538) een diepe inham in de zuidkust van het noordelijk schiereiland van Celebes; nabij den oosthoek dier bai ligt de door de naburige goudmijnen bekende negorij Kota-Boena, die onder het rijk Bolang-Mongondouw behoort en niet ver verwijderd is van de zuidergrens der Minahassa. De eenige nieuwere kaart, waarop de Castricumsbai onder dien naam voorkomt, is, voor zoo ver ons bekend is, die van den Baron von Derfelden van Hinderstein, die, hoewel Kota-Boena niet noemende, de bai op die hoogte plaatst, maar zich blijkbaar door een afzonderlijk plan van dien inham heeft laten verleiden, om daaraan in verhouding tot het bestek zijner kaart veel te groote afmetingen te geven. Op Melvill's kaart der Minahassa in zijn Atlas ontbreekt niet alleen de naam Castricumsbai, maar ook de inham zelf, welks bestaan door Reinwardt als ooggetuige vaststaat; Kota-Boena ligt daar aan eene regt doorlopende kustlijn, hoewel de drie in de bai uitmondende rivieren en de twee eilanden aan hare beide uiteinden zijn aangegeven. De bai ontleent haar naam aan het schip Castricum, waarmede Maerten Gerritsz. Vries in 1643 zijn beroemde reis naar Jeso deed. Wel wordt in het door het Instituut uitgegeven journaal dier reis geen gewag van deze

x 2. 2. W.
van
Amoera

X

L (om)
als meermalen gezegd is, de gansche landstreek in deszelfs lengte veel meerder en de volle helft moet uitgerekt worden, dat aan de Noordzijde in onze nieuwe kaart verbeterd is, doch aan de Zuidzijde nog niet.

Zoo zal dan deze Noordhoek in het Westen stuiten aan deze streek, in de breedte hebbende een halve graad, stellende Castrikoms-baai op 30 minuten ¹ en de bogt van Amoera op één graad Noorderbreedte alwaar het stuiten zal tegens Mogondo, Boelan en Amoera; ² in het Noorden, Oosten en Zuiden wordt het door de zee rondom aangespoeld, waaronder men derzelve eilanden rekenen moet.

Hoe en wanneer deze noordhoek door Europeanen eerst ontdekt is, ³ daar of en is er zoo lang geheugen bij deze inwoners niet, en zoude uit de Spaansche en Portugeesche geschriften moeten uitgehaald worden, dat het voornemen alhier niet en is. Zoo weinig weten deze inwoners hier af, dat ze de eerste ontdekking hunner landen ons toeschrijven, daar de Castilianen en Portugezen meer dan een eeuw voor ons hier geweest zijn, en

ontdekking gemaakt, maar dit dagboek begint eerst bij het vertrek uit Ternate, terwijl uit de daarbij gevoegde zeilorde blijkt, dat aan Vries was voorgeschreven de oostkust van Celebes tot de hoogte van 1° N.B. te volgen. Op dit traject moet de baai gevonden zijn, zoo als kan worden opgemaakt uit eene kaart daarvan op het rijks-archief aanwezig, bevattende de oostkust van Celebes tot kaap Talabo of Falso en noordoostwaarts van dien hoek de Castricumbsbaai. De juiste ligging op het noordelijk schier-eiland wordt nog naauwkeuriger aangewezen door eene andere kaart aldaar, waarop de zuidkust van dien landtong van Kema tot Gorontalo voorkomt en deze drie baaijen van het noorden naar het zuiden onmiddelijk op elkander volgen: Poelosoecan (Ponosacan of Belang) een zonder naam met Hoek Passalo en de daarvoor liggende Vogelnesteilanden (de baai van Tottek achter kaap Boejat) en de Castricumbsbaai.

¹ Volgens Melvill ligt Kota-Boena op ongeveer 0° 50', Amoerang op 1° 10' N. B.

² Uit dezen niet zeer duidelijk gestelden zin zoude men kunnen opmaken, dat Padtbrugge Amoerang evenmin als Bolang en Mongondouw tot de Minahassa rekent.

³ Verschillende jaren, voordat Houtman gouverneur der Molukken was, werd Manado door de Nederlanders bezocht om rijst te halen. Met dat doel zond Matelief reeds in Junij 1607 eene Chinesche jonk derwaarts (*Begin en Voortgang. Reis Matelief* bl. 70) en van Caerden in het volgende jaar een schip onder Jan Lodewijksz. Rossingeyn. Ook in 1610 kwamen twee Nederlandsche schepen der vloot van Verhoeff voor Manado, waaruit blijkt, dat die plaats toen reeds door de Spanjaarden bezocht, maar nog niet door hen bezet was. (Van Dijk, *Neerlands vroegste betrekkingen met Borneo*, enz. bl. 268; *Begin en Voortgangh. Reis Verhoeven*, bl. 63.)

zeggen, dat ten tijde, dat den heer Houtman in Ternaten als Gouverneur was, het eerste schip, dat een Comp. schip was, aldaar was verscheenen, doch zeggen niet te weten, waarvandaan het gekomen was, en hadden aldaar voor oud ijzer verversing geruild. Onder anderen hadden zij ook een oud musket in ruiling bekomen, dat tot een bewijs van het eerste schip, dat er gekomen was, lange jaren hadden bewaard en welk musket den tolk Hendrik en Bastiaan ¹ zeggen gezien te hebben.

Naderhand zouden er eerst Spanjaarden gekomen zijn, almede als bij geval; welk lang verhaal, wat kapiteins, wat papen met namen en toenamen, wat voorvallen, wat verandering, wat oorlogen binnen 's lands, wat lasten en schattingen zij opbrengen moesten en hoe zij van het Spaansche juk ontslagen zijn en onder 's Comp. bescherming gekomen, geheel overslaan zullen, zijnde eensdeels weinig dienstig tot ons voornemen, anderdeels meest ten tijde van den heer Simon Cos voorgevallen en dienvolgens buiten twijfel ook in de papieren en dagregisters van dien tijd te vinden.

Eenelijk zullen wij hier aanvoegen dat zoo de bovendorpen als de Manaders eendragtelijk verklaren, dat op de overkomst van derzelver inwoonders van oud op het tegenwoordig Manado, de lieden langen tijd hebben geweest, zonder van elkander te weten, namelijk: dat de berglieden zelfs niet wisten, dat aan deze of de Noordzijde eenige zee was, en de strandlieden of Manaders niet wisten, dat er inwoonders in het gebergte waren; zijnde zulks eerst te weten gekomen door het kaf van de padi, die door de stroom afdrijven kwam, waaruit zij besloten dat er in het gebergte menschen mogten wezen, en dat die ook gezaai van rijst moesten hebben. Zoodat van tijd tot tijd verder en verder te landwaart inborende, voornamelijk door hunne varkensjagt, dezelve ook eindelijk hadden gevonden, doch hadden met hen geen vrede of omgang kunnen krijgen, noch hebben, voor en aleer door de Castilianen overheard, overwonnen en daartoe gedrongen werden.

De gestalte zoo dezer strand- als berglieden is meest eenerlei, zijnde doorgaans eer kort dan lang, hebbende breede borsten en schouderen, dikke armen en kloeke beenen, zijnde vast van spieren en sterk van krachten.

De aard is wel eenvoudig, opregt en boersch, doch hebben almede een weinig van het bedriegen, verkoopende doorgaans

¹ Hendrik Cos en Bastiaan Sawaj waren tolken van Padt-brugge.

hun padi ongewant en dienvolgens met een derde doppen, hetwelk ook oorzaak is, dat de padi eerder bederft en zoo lang niet duren kan als zuiver en wel uitgewande, die men zegt anderszins ettelijke jaren zoude kunnen goed blijven.

Verder zijn zij zeer naijverig den eenen op den anderen en hierom vernag niemand onder hen iets afzonderlijks doen, of krijgt het geheele land tegen. Zijn ook zeer hardnekkig, zullende niet een stap noch stip wijken, van hetgeen onder elkander besloten hebben, het zij dan dat het billijk of onbillijk, redelijk of onredelijk, goed of kwaad, ja schoon het ook geheel strijdig tegen hun belang waren; anders zijn zij zeer openhartig en gastvrij, meer dan men zeggen kan; zijn ook al vrij arbeidzaam en naarstig in hunnen landbouw, daarin naast het koppenhalen hun meeste eer bestaat.

In hunnen godsdienst schijnen zij boven alles een eenvoudig gevoelen van een eeuwig onveranderlijk en onbegrijpelijk wezen te houden, dat onder den naam van Simpon — uitmuntende — uitspreken; alzoo het woord Simpon ¹ bij hun ruimer en tot verscheiden zaken betrokken wordt, gelijk vervolgens zullen aanhalen. Of dit woord nu mede gelijk het woord Laos, goed beteekent of eertijds beteekend heeft en hier door het hoogste goed verstaan, is onbekend; dit is zeker, dat al wat goed, nut, eerlijk of dienstig is, hiernede uitdrukken.

Dit wezen, hoedanig dan ook verders van hen begrepen wordt, eeren zij niet in beelden noch eenige gedaantens, maar maken daarvoor langwerpige vierkante afgetuinde plaatsjes op straat en onder den blaauwen hemel; beplantende en versierende dezelve van binnen met eenige bloemen en kruiden, en maken in het midden een verheven werkje van gespleten bamboes in maniere van een altaar, om de eerstelingen hunner vruchten (echter in zoo weinig bestaande, dat men wel ziet, dat het eenelijk een bewijs van dankbaarheid is) aan de geëerde Godheid die het gegund en hen verleend heeft, weder op te offeren.

Nooit zullen zij ook eenigen spijs nuttigen of eeten, of zullen eerst met de drie voorste vingers van de rechterhand vijf of zes korrelen rijst opnemen en leggen het op de toespijs, met aandacht en ingetogen gedachten, als in gebede zijnde, hardop zeggende

¹ Zie over de nog zeer onzekere afleiding van dit woord de opmerkingen van den zendeling Wilken. Volgens hem beteekent het Goden; het wordt, even als Padt-brugge zegt, vooral gebruikt in het gebed bij het eten en drinken. (*Mededeelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap*, VII bl. 155.)

Simpon! hetwelk, ten besten geduidt, ons toeschijnt alhier te be-
teekenen ter eere Gods.

Zoo doen zij mede veelmaals, doch niet altijd in het drinken
van de sagoeer, gietende een weinig eerst in een kopje, bam-
boesje of klappers dopje, hetwelk op den grond strooiende, zoo
zeggen zij mede Simpon!

Twee vogelen zijn er echter bij hen in groot aanzien, geloof
en waarde, op welkers geschrei zij naarstig achting nemen, alzoo
zij deze (als die den hemel van naderbij beschouwen) als hemel-
sche boden achten, die hen of het goede of het kwade boodschap-
pen en voorzegggen; anders zijn er ook mede die als alle andere
Indianen veel op het vogelgeschrei voornamelijk der boschhoen-
deren acht nemen.

De gouden vogel, bode of engel, die hen gunstig het goede
voorzegt, is genaamd bij hen Barakika, zijnde een kleine vogel,
hebbende als een baard aan zijn bek van witte en zwarte vederen,
kleine pooten en verschijnt niet dan bij dag.

Den anderen noemen zij Kokolebo, die het kwade voorzegt;
zijnde van groote gedaante en zwarte veeren, onder dewelke
eenige geele vederen gemengd zijn, hebbende insgelijks een veder-
baard om den bek, en klapt niet dan bij nacht, hetgeen van
het eeuwig besluit mogt zijn, wordende zelden bij dag gezien.
Doch geene dezer vogelen eeren zij als iets Goddelijks, maar
letten eenelijk op de beteekenis van hun geschrei. Dat de
goede geluksvogel klein is en bij dag verschijnt en de ongeluks-
vogel groot en niet dan des nachts spookt, kan wel zijn om-
dat den mensch meer kwaads dan goeds in dit leven overkomt,
en dat het kwaad ook grooter en lastiger valt dan het goede,
dat makkelijk om te dragen is, en dat het licht aangener dan
de duisternis is, wordende bij allen het licht voor het goede en
de duisternis voor het kwaad gesteld.

Van eenige schepping der wereld weten zij niét, maar meenen
die van eeuwigheid geweest te zijn en eeuwig te zullen duren,
wel met eenige kleine verwisseling en verandering, gelijk zij
dagelijks aan hunne brandende bergen gewaar worden, doch
zeggen, dat dit maar een kleine verschikking is en omhuyseling
der deelen, zonderdat het geheel daardoor eenige vermindering
of vergankelijkheid onderworpen is. De zon en maan en sterren
noemen zij wel man en vrouw en kinderen, oogen van de wereld
enz., maar de opper-rigter in het dorp Tomon ¹ zeide, dat het

¹ Tomohon.

mede maar ligchamelijke schepselen waren, doch niet wist van of uit wat stof die te zamen gekomen of gevoegd zijn; oordeelende uit de warmte der zon, dat het een ligchaam van vuur moest wezen, doch de maan en konde hij niet weten wat ligchaam of van wat stof die ware; doch aan deszelfs verwisseling, af- en toeneming van licht, zeide hij, dat men duidelijk zien en oordeelen konde, dat van de zon ontving en daarom ook bij hen de vrouw van de zon genaamd werd, omdat al haar glans en luister van dezelve ontleende. Wat de sterren aanbelangde, schoon zij die algemeen kinderen van zon en maan noemden, zoo oordeelde hij nogthans beter te wezen, daaraf te zwijgen dan zonder kennis te spreken, achtende het niet geoorloofd te zijn, dat de mensch zoo hoog en vermetel met deszelfs gedachten vloog, zijnde dat het eigenlijke werk van de twee genoemde vogelen. Dit is het eenvoudig gevoelen uit enkele overdenkingen van een berggast, die anders voor plomp geacht worden en beschaamt waarlijk niet alleen de gemeene Europesche verstanden maar zelfs vele geletterde. Geheel niet van de schepping, gelijk gezegd is, wetende, zoo volgt dat zij gelooven dat menschen en vee van eeuwigheid geweest zijn, en in eeuwigheid voortteeling ook wezen zal, dus gelooven zij ook geen eeuwigheid der zielen, maar meenen dat die te gelijk met het ligchaam vergaan, zoodat het goede en het kwade niet namaals door belooning of straf vereffend en gerigt wordt, het welk in dit leven, en zoo lang de mensch in wezen is, geschiedt. Zoodat het goede gedaan wordt, uit hoope van weder eenig goed van anderen te ontvangen, en dus is de eer en voorspoed in deze wereld de eigenlijke belooning des deugds, en die kwaad doet, wordt ook weder in dit leven door anderen met kwaad vergolden en hebben geen voorspoed of geluk. En stellen mede onder de straffen der zonden alle ligchamelijke kwelling, ziekten en plagen, en dus achten ze deze wereld zelfs een hemel of hel te zijn, en de menschen zelfs of elkanders engelen of duivelen, nadat men wel of kwalijk leeft, en om deze inzigten doen zij het goede en mijden het kwade, doende het goede niet dan door gewoonte naar hun zeggen. In het stuk van wereldlijke bestieringen plagten zij altijd de oudste des volks te kiezen, tot dorpshoofden, en noemden die in hunne taal *Tarel-baram*, en dus was het ook niet erfelijk, noch en wierden derzelve kinderen niet anders dan naar hunnen ouderdom geacht of geëerd. In deze verkiezing der oudsten werd ook geenszins gelet op afkomst, geslacht of bekwaamheid, maar enkelijk op de

jaren; doch nu en is er eenige jaren hier op zoo heel naauw niet gelet geworden, en zijn er voornamelijk ten tijden van den kommandant Jochem Sipman en door den E. Willem van Cornput verscheiden Hoofden gemaakt, en meest alle die zulks verzochten. Zoodat in Tonsea meer Hoofden dan gemeen volk te vinden zijn, alzoo er vijf of zes regters, in de dertig kapiteinen, ettelijke Kinalahas en niet minder Merinhos zijn; wezende deze boeren hier alom niet wel te vreden, dat een ander die niet meer padi dan zij of somwijlen minder hebben, hooger naam zouden voeren. Niettemin de voornaamste die echter als rigters eigenlijk zijn en Hoofden der dorpen, hebben niet alleen den naam maar ook de daad, en zijn te gelijk Koningen en Priesters die het Simpon waarnemen, dat is de wereldlijke en geestelijke magt; doch bestaat dit laatste niet anders dan in eigen nut en welvaren, dat zij in plaats van godsdienst hebben, wordende echter nauwkeurig onderhouden. Hebbende ook geen kerken noch iets dat daar aan gelijk, dat (dan) hetgeen bijzonderlijk (als gereeds aangehaald is) ieder voor zich of voor hun buurt, op het midden van de straat, onder den blaauwen hemel altaarsgewijze oprigten. Zoodat al het ander dat godsdienstig bij hun schijnt, wel onder het wereldlijke mag heenen loopen, gelijk in Europa en onder het Pausdom veele diergelijke zaken mede zijn; als biegten, het scheren der papen kruinen, het vleesch verbieden in de vasten, hetgeen in Engeland om dezelfde wereldsche inzigten als nog mede in het gebruik is.

Simpon dan is God en goed; Simpon wordt voor de wereldlijke magt genomen, ook voor het regt en het billijk en dan vervolgens voor al het geene dienstig of nut is. Simpon noemen zij mede den behoorlijken tijd waarin men iets bij de hand moet vatten, hetwelk in hunne bijzonderlijke werken zullen aanhalen. In hunne raadsplegingen volgen zij den sleur van alom, houdende vergadering op de open straat of onder eenigen vermakelijken boom; doch als het regent, onder het huis van den over-rigter, alwaar de rigter alle de andere hoofden en het geheele dorpsvolk, door den openbaren uitroeper bijeen laat komen, alwaar hij en de Hoofden wel voorstellen en het zelve naar hun vermogen trachten smakelijk te maken met lange en verdrietige aanspraken. Alzoo zij nooit een zaak zullen ophalen, of het geschiedt uit den grond, en van zoo langen tijd als er van vader, grootvader of overgrootvader maar eenigzins geheugen is; houdende gedurende hun aanspraak een rottan in handen, waar-

mede zij op de aarde op ieder afdeeling van hun reden of elke komma of scheidstreekje, ook een streek in het zand halen, en daar een reden eindigt of een stip komt, dan voegen zij het woordje *zoo* in hunne taal daarbij, schijnende een naar woord van verwondering of van rust, dat hier alom dusdanig in het gebruik is.

De boeren en het graauw nemen na de Hoofden ook de zaken in beraad en overlegging, en wordt niet dan met de meeste stemmen, zonder inzicht van personen, de zaak tot besluit gebragt; daarin zij zoo onveranderlijk alsdan ook zijn, dat om geen redenen ter wereld met hun wil daaraf een voetstap zullen wijken, schoon zulks ook tot hunne schade of verderf strekken zoude. In halszaken en voornamelijk in het doodslagen gaat alhier zeer slordig toe, want hetzelfde niet in het algemeen geregtd wordt, noch door openbaar vonnis, maar rigten zich de vrienden van den nedergevelden zelve aan den doodslager, welkers vrienden dan wederom den dezen, dan die wederom dengeenen trachten op een oor te leggen¹, dat somwijlen zoo hevig toegaat, dat daardoor heele geslachten vernield worden.

Zoo wanneer iemand van eenig dorp, van een ander dorpsvolk om hals wordt gebragt, zoo wordt dadelijk eisch van vergoeding gedaan, en de breuk² onder hen daartoe staande gevorderd, hetwelk zoo het niet voldaan wordt, zoo belagen zij elkanderen over en weder en halen duslange koppen, tot zij zich weder bevredigen, of dat het tot een openbaren oorlog uitbarst.

Die onder hen steelt moet het gestolene aanstonds dubbeld betalen of wordt slaaf van dengeen dien hij bestolen heeft, hij zij vrije of slaaf van een ander. Doch een slaaf vervalt ook aan dengeene, dien hij eenig overlast in het huis doet, en schoon dit zoo zeer niet onder deze boeren van de Manadosche landstreken gepleegd wordt, zoo geschiedt het nogthans zeer veel onder de grensburen, als, die van Boelan, Magondo, Koedipan enz. Zijnde de tolk Bastiaan Sawaj, van dit greepje ook niet zuiver, dat echter een opene deur tot openbare ongerechtigheid is, en te verwonderen dat er geen meerdere onheilen uit ontstaan. Want een slaaf niet wel met zijn heer tevreden, en zachter belofte van onthaling en meerder of ruimer onderhouding van een ander hebbende, zal zijn meester niet ontloopen, maar gaat maar in des anders huis en steelt, of liever neemt in het openbaar, van daar

¹ Beloeren of belagen.

² Boete.

eenige goederen, of rigt er eenige moetwil aan, smijgende een gebroken pot, schotel of kop aan stukken, of scheurt en plukt den man, vrouw of kinderen hun klederen aan stukken, of iets anders doende, dat onder den duim al besproken hebben, zoo wordt die slaaf of slavin op datzelfde oogenblik aldaar als goede buit aangehouden en niet wedergegeven. Dusdanig een verschil is er tegenwoordig tusschen den Prins Makkarompus en de vrouw van Boelangitan ¹, welke Prinses daar een bijzonder handje van heeft, verschoonende zich de Prinses hier eenelijk mede, dat de slavin als dolzinnig ten haren huize gekomen is, en had haar aan haar kleedje geplukt, een baaitje of halfhemd gescheurd, en dienvolgens was er volgens het gemeen gebruik actie genoeg om haar voor slavin te behouden en nooit weder te geven. Ja, ditzelfde heeft ook Don Martijn Totando, Koning van Ta-roena, ² voor weinige jaren bewogen een dusdanigen zijn wegge-loopen slaaf naar de Castilianen, te laten doorstooten of om hals brengen.

Die eenig verraad tegen het land of het dorp voorneemt of begaat, over denzelven gaat wel een gerechtigt vonnis en wordt door den rigter zelven met den zwaarde gedood; maar loopt als dan den rigter groot gevaar door die van deszelfs aanhang, die gemeenlijk zoo lang op hem toelleggen, tot hij mede aan een kant raakt. Hetwelk zoo zij niet te weeg kunnen brengen, zoo draait het gemeenlijk hierop uit, dat zoo het lieden van verscheiden landschappen zijn, daar meermalen om in openbare oorlog komen; doch zoo het in hetzelfde dorp uit tweespalt of aanhang van twistende geslachten zij, zoo scheiden zij zich veel malen van den anderen, en maken dus een scheuring in het volk en de zwaksten een dorp op zich zelven elders, of worden in eenig ander land of dorp ontvangen, waaruit gemeenlijk een langdurigen haat spruit.

Doch geringe en kleine, als ook burgerlijke verschillen onder den anderen worden niet in het dorp zelve, maar in een ander vereffend en bijgelegd, alzoo zij het dus achten beter en buiten alle eenzijdigheid te kunnen beslegt worden.

En is het dat eenige zaak op het staande houden en loochenen aankomt, zoo legt de een den anderen naar hunne landswijze den eed op; bereid denzelven te doen of begeerende dat het

¹ De vorstin van Bolang-Itam.

² Rijkje op het eiland Groot-Sangi.

de andere doen zal, als wanneer de schuldige gemeenlijk in kleine zaken terugdeinst en (den) eed weigert; dat dan ook geen schande maar eene eere is, en daarin zijn zij ook buitengemeen opregt en vroom. Doch (zij) zullen het evenwel zoo lang loochenen als zij kunnen, achtervolgens het Italiaansch zeggen, om of er eenig voorval of tijd kwam dat zij niet behoefden te voldoen.

Doch in zaken van meerder belang staan zij aanstonds op de gemeene ¹ proeven naar 's lands wijze, dat is: met water en vuur, gelijk ten allen tijden de meeste volken plachten. De vuurtoets bestaat in het aangrijpen van eenig gloeiend ijzer, wordende die schuldig geacht, die zijn hand in het aantasten verbrandt.

De waterblijk is dat diegene, die eerst bovenkomt, schuldig en die het langst onderwater blijft, onschuldig wordt geoordeeld; en alzoo diergelijke wijze van blijk van onschuld te beweren, niet alleen onder alle deze Oost- en ook West-Indische volkeren, maar zelfs ook ten allen tijden onder de Grieken, Romeinen en verdere Europeanen bij de eene meer, bij de andere min in gebruik geweest is, lust het ons hier een weinig op uit te spatten ².

.
.
.
.

Die nu van alle die natuurlijke zaken of grappens niet weten of niet schrander genoeg zijn, om iets van oordeel te bedenken, om achter een verborgene waarheid te komen of geen voorbeeld van anderen hebben, die zij daarin zouden mogen volgen, die gaan echter den ouden gang en straffen zoo als het valt, die dan ook schuldig wezen moet en blijven, daarin de Manadosche boeren nog niet dommer zijn dan voor eene eeuw of anderhalf, meest alle onze Europeanen in het stuk der toverheksen waren.

Om de minste beuzeling en schijn van verongelijking, om een woord spreken, dat eenige provincie of dorp te na gaat, zullen zij aanstonds in de wapenen komen, waartoe zij dan al het volk bijeen doen vergaderen, ophalende van zoolang er eenigzins ge-

¹ Gewone.

² Wij zullen den gouverneur op dit pad niet volgen, die eenige bladzijden over heeft om aan te toonen, bij welke volkeren en op welke wijze de vuur- en waterproef door hen werd toegepast en de middelen opgeeft, waardoor men op deze of gene wijze die zonder schade kon doorstaan.

heugen is, uit vertellingen of oude gezangen, alle de vrome en dappere daden hunner voorouderen: hoe die nooit de minste verongelijking leden; hoe zij zich zulks ten hoogsten aantrokken, hoe de wapenen daarop aannamen, hoe manlijk zij zich in den oorlog kweten en droegen. Dus na eene lange reeks van vertellingen van bijzondere voorvallen die niet zoo veel somwijlen te beduiden hadden, komen zij eindelijk tot de zaak, en den hoon, laster, smaad, kleinachting of verachting, ongelijk of schade hun aangedaan; het welk zoo het maar in het minste blijkt waar te wezen, zoo besluiten zij aanstonds en gezamenlijk tot den oorlog. Waarnaartoe zij dan ook als dolle en uitzinnige menschen loopen, halende elk eerst zijn meeste geweer uit het bosch; dit zijn rieten, die wij gemeenlijk Spaansch riet noemen, van een duim of wat meerder dik. Deze snijden zij aan het eene einde scherp en nemen zoo een arm vol mede ten oorlog, om als werpspiesen te gebruiken, hebbende dan nog hun zwaard in derzelve schild steken, die altoos voorzien zijn met een honderd voetangels of anderhalf; zijnde gespleten bamboes van een span lang, regt en aan beide einden gescherpt, hetwelk zij in nood, zoo wanneer wijken moeten gebruiken, stekende dezelve al achteruitdeinzende, wat schuinsch tegen den vijand aan, met het eene scherpe eind in den grond, dat een vervolgende en overwinnende vijand geweldig verlet omdat blootsvoets daardoor moeten, doch met goede schoenen kan men er wel door stappen.

Sommigen zijn voorzien met pieken, doch weinig met schietgeweer, hetwelk zoo zij het al medenemen, is het meer om door het geschiet te verbazen dan te beledigen, alzoo de musketten niet aanleggen voor de borst maar in de eene hand vasthouden, en steken met den anderen hand den brand in, waardoor het musket hen meermalen uit den vuist springt.

In het aanvallen schreeuwen en razen zij ijsselijk, huppelen en springen in het honderd, elk naar zijn welgevallen en niet naar de kunst of wapenoefening van de oost; wrijvende gedurig den eenen arm over den anderen, dat met die metalen armringen een schel en vreemd geluid en geraas geeft, waaronder zij eenige doffe trommels hebben, hetwelk alles onder den anderen zeer schor en wreed, om (te) hooren is.

Zoo wanneer zij overwinnaars blijven en de overhand behouden, zoo keeren zij met groot geroep en gejuigh weder naar hun dorp, nemende ieder de bekomene hoofden mede, stekende door

den mond en strot een rottan en hangen die dusdanig om haar hals, waarmede zij langs de straat met ijsselijk geroep en getier slingeren.

Dan rigten zij verders groote maaltijden aan, daar (zij) hunne vrouwen en dochters dansen laten, en worden zij onderwijl op de borst, armen of beenen daar nog plaats is, met zoo veel hoofden beschilderd, als zij in den oorlog bekomen hebben.

Doch zoo de man zijn ligchaam van voren al vol van zulke schilderijen is, zoo wordt het aan zijn vrouw gedaan, die daarmede ongemeen mooi en opgepronkt is; zij kookten de hoofden dan verders, doch eten daar niet meer af dan de spieren van de wang en de oogen, zoodat zij in het geheel geen volkomen menschetters mogen genaamd worden. Sommige, doch weinige om als hun dapperheid en onvertzaagdheid te toonen, nemen ook wel een bout daar af mede, dewelke zij dan kookten of braden naar hun welgevallen en daaraf al vrij graag smullen. Het haar en bekkeneel, benevens de pot daar het in gekookt is, worden onder den luifel, tot een gedachtenis in het openbaar opgehangen. Die geen hoofden bekomen hebben, vermogen ook geen rood te dragen, waaraan de helden mede te kennen zijn; want er velen zijn die onder hun tweeën, ja drieën één kop hebben gekregen, en ontstaan hier immers zoo zware verschillen uit, als onder onze Groenlandsvaarders over een walvisch. Bijaldien het genoegzaam blijkt dat er twee of meer tot een kop geregtigd zijn, zoo deelen zij dien broederlijk onder den anderen, zelfs ook de tanden om hun namaals tot cieraat te dienen.

De overwonnenen blijven den overwinnaars geheel onderdanig en moeten naar derzelver pijpen dansen, behoudende niet anders dan hunne padi, die zij in huis hebben, doch die op het veld staat wordt vernield; dragende hierin eene bijzondere zorg, dat zij de opgeleide padi niet vernielen, en daardoor zoo zullen zij ook elkanders dorpen niet in den brand steken, hetgeen meest door de Europeanen, zoo wanneer er eenige onder gemengd zijn, geschiedt. Vrouwen en kinderen eindelijk nemen zij gevangen, dewelke echter daarna, wanneer weder bevredigd zijn, ligtelijk te lossen zijn; tegen iets anders ruilen of ook wel in het geheel vrij geven; doch mannen hoe oud ook of jongelingen slaan zij allen dood, die zij krijgen kunnen en het niet ontvlugten.

Verders bestaat de buit meest in hoofden als gezegd is, haar, armen, beenen, die zij opdroogen en almede te pronk hangen; verroeste degens, onbekwame musketten en verder geweer, potten,

schotels, tafelborden, armringen, trommels enz.; behoudende een ieder het geene bij hem bekomen is.

Doch tot zulk openbare treffinge in het veld komen zij zelden en als zulks eens geschiedt, daar af (ge)waagt al het omleggende land, maar meest moeskoppen zij en beloeren elkander bij nacht ter sluik en in het duister, zoodat meest de onnoozelen het gelag moeten betalen. Want zij bekruipten die geene die zij weten in hunne zaaivelden ergens aan een kanten bezig zijn — die meesttijd op de verre afgelegenheid van hunne tuinen steunen — al zouden zij twee, drie en meerder dagen daar rondsom heenen gluipende, op dezelve loeren, tot dat zij die in een slaap verrassen, in welk geval ook noch vrouw, noch kinderen sparen, zijnde zeer wreed over de overwonnenen.

Wanneer wederzijdsch nu verdriet krijgen of in den openbaren oorlog, of in deze wijze van belagingen en wederzijdsch koppen te halen, of dat er de bureu deernis mede krijgen of voor zwaarder ongevallen bezorgd zijn, zoo gaan er eenige van onpartijdige dorpen, zoo wel bij den eenen als bij den anderen, en verzachten eerst (de) wederzijdsche gemoederen, en wordt er dan een vredelievend persoon gesteld, die de zaak wederzijdsch hoort en dan met de strijdende Hoofden het zoodanig vereffent, dat de schuldige in zulk een breuk wordt beslagen, als zij gissen dat het dorp vermogend is te betalen; bestaande meest in hun boeren, goud, gommen ¹ of bekkens, armringen, slaven enz.; dit wordt verstaan van die geene, die niet geheel ten onderen zijn gebragt, daarmede zij anders volkomen handelen als slaven.

De vrede dusdanig getroffen en de schuldige gedoemd zijnde, zoo doen zij elkanderen eed op deze wijze; wederzijdsch leggen zij een kruis, of pook, zwaard en musket neder, daar zij dan weder een lang verhaal doen van de nuttigheid des vredes, staande overeind voor dat geweer. Nadat zij dan hunne welsprekendheid hierin hebben voldaan, zoo wenschen zij verders, dat musket, pook en degen, mag dooden hun en hun gansche geslacht, zoo bijaldien niet heiliglijk en onverbrekelijk onderhouden, alles wat nu wederzijdsch onder hun besloten is, na hetwelke zij met een bijzondere aandacht en schroom nog lang luisteren, tot eindelijk door deze en geene aangepord en aangemaand om voort te varen, daar over heenen stapt, sprekende weder eenige woorden en stappen er nogmaals over, en aldus tot drie malen toe, als wan-

¹ Gongs's

neer elkander veel geluk wenschen en omarmen. Deze wijze van eedzweren noemen zij Malua, en is op meest den geheelen noordhoek van Celebes, aan de zuidzijde in het gebruik; doch aan den noordkant is er dat verschil in, dat zij een zwaard, pook en kogel in een grooten schotel met water leggen en dezelfde woorden wel gebruiken en uitspreken, doch in plaats van daarover heenen te stappen, zoo drinken zij tot bevestiging wederzijdsch van het water, gelijk in het voorledenjaarsche dagregister van Boelangitan staat aangeteekend, en zijn in zulke manier van eedzweren, onverbrekelijk in hunne beloften.

Doorgaans nemen zij niet meer dan een vrouw, schijnende hun oude gewoonte zulks mede te brengen, dewelke zij van de ouders koopen voor lijnwaat, oude potten, pannen, koper enz., doch nu slabbakt die gewoonte vrij veel en lijdt in breuke, met een uitlegging geschikt naar hunne zinnelijkheid, dat is, dat men maar een in huis mag hebben, maar daar buiten meerder te hebben zoude nog kunnen bestaan. En aldus zijn er verscheiden, die twee vrouwen tegenwoordig hebben, hoewel anderen daar zeer tegen pruttelen en zeggen dat het in ouder tijden dusdanig niet was noch plagt te wezen; zoodat zelfs de waterlieden ¹ en meer anderen om van deze overspeligen onderscheiden, en daar onder niet gerekend te worden, hun haar in het ronde gelijks de ooren (gelijk onze Hollandsche boeren) scheren, tot een vast bewijs en teeken, dat lieden van trouw en maar van een vrouw zijn, en zijn deze in meerder aanzien en worden meest geacht, hoewel de anderen rijker zijn.

Het bruiloften gaat hier toe als elders en meest overal, met eeten, drinken, dansen, spelen, jokken, boerten en vrolijk zijn. Zoodanig een vrouw vermogen zij nimmer noch om geen andere redenen dan hoererij te verlaten, als wanneer de ouders het goed, hetgeen voor dezelve ontvangen en genooten hebben, wederom tot het minste toe moeten uitkeeren, dewelke zoo bijaldien onmagtig zijn, moet zulks door de vrienden geschieden, in gelijke waarde met de ontvangene goederen, en mag alsdan zoo een verlatene vrouw wel weder aan een anderen trouwen en anders niet. Doch zoo het gebeurt dat om zware huistwist of andere zaken, een man met kennis des regters en toestemming des volks zijn vrouw verlaat, zoo behoudt dezelve of haar ouders hetgeen hij daarvoor gegeven heeft, en nemen de ouders haar dan wederom in huis. Om ten

¹ Van Tondano.

eerste te kunnen huishouden en een gezin stigten, zoo brengen de vrienden wederzijdsch wat bij, en bezorgen de vrienden het huis, namelijk des mans vrienden, dat gemeenlijk bij zijn ouders in is, en die van de vrouw, varkens om aan te kweken, hoenders, bokken of iets dergelijks. Want deze lieden geen gewoonte hebben van elk een huis voor zich te bouwen, maar wonen met vijf, zes of zeven huisgezinnen in een huis en zijn dezelve dusdanig.

Op zware stutten, die zeven, acht en negen voet (de een hooger, de ander lager) boven den grond uitsteken en meest doorgaans zoo dik zijn, als twee mannen mogen omvademen, daarop zoo leggen zij de dwars- en kruisbalken, rustende eenelijk op een inkeping, ter halver dikte des standers, dat verders met goemoets ¹ touwen gebonden wordt en is deze zoldering de vloering, dewelke belegd wordt met wokke ² swalpen, zijnde een slag als die van de jagar boomen elders. Hierop bouwen zij dan voorts met ligter stutten, die zij zeer wel hegten, doch alle niet dan met gezeide touwen binden, om in aardbevingen te kunnen medegeven.

Deze huizen worden zeer hoog gebouwd, om te steilder afwatering te hebben, zijnde nog wel twee zolderingen hoog verbonden, elks ten minsten acht of tien voeten hoog van elkanderen, doch beleggen het nergens mede maar laten het open, gevende voor reden hier af, opdat hun rook nergens verhinderd, maar overal aan het dak en de spanning moet raken, opdat dus te langer duren mogt; kunnende naar hun zeggen dusdanige huizen, zelfs ook het dak, dat wel maar van adap ³ is, doch hoofd aan hoofd digt en rakende bezet, wel dertig jaren duren, dat anderzins geen tien jaren zoude kunnen blijven staan. In het midden laten zij een ruimte van 15, 20 ja 25 voeten breedte, daar de gemeene ingang is, en het welk ook tot een gemeene plaats verstrekt, alwaar hunne groote padi-vaten staan, die de plaats zoo benaauwen, dat men er pas door wringen kan; waarom zij voor dikke lieden trappen hebben, die aan deze vaten staan, daarbij men op dezelve aan den eenen kant klimt, en dus over alle de vaten henen gaat, tot men aan de voorzijde van het huis komt, die op de straat deszelfs uitzigt heeft, alwaar de meeste ruimte

¹ Goemoeti.

² De wokka-palm (saribus rotundifolius). Zie von Rosenberg, *Reisogten in Gorontalo*, bl. 76.

³ Atap.

is, daar ook de tafel vaart ¹ daar aan zij eeten of de vrienden onthalen.

Wederzijdsch zijn eigenlijk de huizen of liever kamertjes als celletjes, daarin de huisgezinnen wonen, twee, drie, vier of vijf aan elke zijde, naardat de lieden arm of rijk zijn; zoodat gemeenlijk in een huis zijn en wonen, zes, zeven, acht of negen huisgezinnen; wetende een ieder, hoeveel hij aan het huis te maken of te onderhouden heeft.

Voor of ter zijde (van) ieder zijn deur zijn hunne vaten, waarin hun zaad of padi bewaren, die zij van basten van boomen maken, trekkende den bast van zeer zware boomen, snij-dende van boven tot beneden denzelfen zoo lang als zij voornemens zijn hunne vaten te maken. Dezen geschilden bast weten zij regt te persen, dat als een vlakke plank wordt, zoodat de dikte van den boom, de hoogte van het vat wordt, dat gemeenlijk vier voeten is en weten de onder- en bovenkant zoodanig met grove rottanhoepen te stijven, dat dusdanig een vat bestendig ² is om te kunnen houden tien, twintig ja dertig lasten padi, hetwelk vol zijnde, met matten boven digt gesloten wordt; zijnde onder mede zonder bodem, en rust eenelijk op de wokke swalpen, die met goemoet digt bezet zijn, op dat er het zaad niet door mogt vallen. En schoon de huizen op zoo zware stutten staan, zoo nogthans wanneer daar zoo groote vaten op komen, worden die van onderen om de meeste zekerheid, met looze stutten nog onderschraagd, die wanneer die groote vaten weder geledigd zijn, daaronder van daan ook weder worden weggenomen.

Op deze vaten leggen zij de vrienden, die hen komen bezoeken, te slapen, en versnorken elkander daar geweldig mede, elks om het zeerst roemende op hoeveel lasten rijst of padi, hij die en die aanzienlijke personen heeft te slapen gelegd; dat wel een ongemakkelijk slapen geeft, niet wegens de padi, maar om de weegluizen, die door het broeijen van dat zaad, in deze vaten ongemeen wel voortteelen willen, en de Europeanen als met geen olij besmeerd, zoo wel niet onthalen, als wel anders de huiswaard doet.

Elk naar zijn vermogen heeft dan nog een tweede vat, dat altoos vol blijft en waaraf niet gegeten wordt, waarop zij hun doode ouders, eer zij dezelve begraven, gelegd gehad hebben op stroo van padi; een derde vat vergadert de vader ook wel, die huwbare dochters heeft, om op de bruiloft verteerd te worden.

¹ Staat; het is eene scheepsuitdrukking, die thans nog in gebruik is.

² Geschikt.

De oudste van het huis is hoofd van alle de andere huisgezinnen, en heeft daar binnen ook de meeste plaats, de anderen hebben alle maar kleine hokjens, zijnde in elks een haardsteedje, waar benevens pas zoo veel plaats is, dat vrouw en kinderen, die alle onder den anderen slapen, behalve dat er een matje tusschenbeiden hangt, zich behelpen kunnen.

Boven is alles open en heeft maar het gemeene dak, werwaarts alle de rook gaat, en zich verders over en door het geheele huis verspreidt. Ieder heeft in zijn kluisje en rondom de haardstede en daarboven zijn spek, rottan (die al gespleten en schoon gemaakt is), eenige visschen als karpers, die zij almede zouten en rooken, en het geen verders door den rook van bederf willen bewaren, hangen. Wordende dag en nacht vuur gestookt, het welk de kluisen zoo benaauwd maakt, en zoo heet, dat men er pas een uur in duren mag, en nogthans zijn zij, voornamelijk de vrouwen en kinderen daar gedurig in, zijnde ook wel het voornaamste middel hunner gezondheid, en waarom de jongmans, die anders buiten slapen, zoo wanneer ziek worden, daarin zorgvuldig bewaard worden, om al het kwaadaardige weder uit te zweeten, en door den rook bekwaam te worden, om daarop een goede poos weder heen te kunnen loopen; de oude afgeleefde mannen houden zich hier binnen ook, en naast aan den haard zeer zorgvuldig, om zoo lang mogelijk te leven.

De vrouwen slapen in deze warme plaatsen nog in zakken, die onder en boven open zijn, en zoo ruim dat de man als hij koude krijgt, daarin mede kruipen mag, dat wat digter sluit dan het dek, daar Mars en Venus mede bekuipt raakten. Hun meeste huisraad bestaat in wat porceleinen tafelborden, schotels, kommen en koppen, en hoewel het zeer weinig is, zoo is het nogthans naar de landstreek van hier alom vrij veel.

De potten, om dagelijks in te koken, maken de vrouwen van zeer goede bergklei en spannen die van Tondano of het water-volk de kroon boven alle anderen in deugd. Men weet hier in het ronde, noch ook niet in de Molukkos, van potten te draaijen, maar worden met handen en duimen gevormd, en dan verders met platte houten geëffend en gelijk geslagen, zoodat die zoo dik vallen, dat men veel eer een grooten ketel aan het koken helpen kan, dan dusdanig een hunner kleine potten.

Stoelen noch banken vindt men er niet, dan van bamboes of Indisch riet, en tot cieraat der huizen hangen zij hun trommels op, en verders wat er het voorleden jaar nagelezen is, 't sedert

den algemeenen oogst; zoodat het vol hangt van bosjes padi, turksche tarwe en andere zaden.

Tot cieraat staan ook de doodshoofden in sommige huizen te pronk, doch bij de meeste als gezegd, daar buiten, waar benevens ook de potten hangen, waar in die gekookt zijn; men ziet er ook armen en beenen hangen, die gedroogd zijn, ook het haar der hoofden met huid en al hangen. De Priestershuzen worden bekend en onderscheiden, dat dezelve uitstekende nokken krulsgewijze hebben, waaraf eenige bosjes van goemoet als kwispels hangen; naar straat toe hebben zij ook partij krullen van bladeren hangen, en daar boven en even binnen aan rottan geregen, hangen menigte van kakebeenen van varkens en bokken. Wordende noch vreugdemaaltijd, noch bruiloft, noch geen andere hoogtijd gehouden, waarop eenige varkens of bokken (Babi-Roesa of Nolaas, zijnde Babi-Roesa een slag van een wild varken, met groote omgekromde slagstanden, welke tanden aan de onderste kakebeenen nog vast, aan stijlen in de huizen vast gemaakt worden, om er eenig goed aan op te hangen; Nola is het boschosje, met regte horens, doch heeft bij hen een anderen naam ¹⁾ geslagt, of de priesters die zij het gunnen krijgen de hoofden, en waarom ook met de kakebeenen pronken; hangende voor sommige huizen heele rissen langs heenen aan rottans geregen.

De mans bezorgen zeer ijverig den landbouw, hetwelk jaarlijks weder op een nieuwe plaats, of die weder digt bosch geworden is, geschiedt, om te ruimer asch en een vetter grond te hebben.

Het groote hout, dat na het branden overschiet, wordt onder hunne tuinhuzen opgeleid, om altoos ruimte van brandhout te hebben, en hun voorraad van spek, visch en ander spijs, daarmede te berooken. De grond wordt niet omgehakt noch omgeploegd, als zijnde daartoe door de steenachtigheid onbekwaam, maar wanneer die schoon is, zoo gaan vrouwen en kinderen, en al wat er is, naar het land, waaraf de mans met tuinstaken gaten steken, en vrouwen en kinderen, zoo gedung aan eenige zaden in de gaten steken, latende dit dus tot de lengte van een

¹ Hier wordt bedoeld de antilopesoort *Anoa depressicornis* of Antilope Celebensis. Volgens Reinwardt (*Reis*, bl. 589) heet die bij de inlanders dangkon en bij de Maleijers sapi oetan. Nederlanders in de Molukken noemen dit dier gewoonlijk wilde koe, tegen welke zeer onjuiste benaming Dr. Pijnappel in genoemd werk bl. 314 opkomt. Hoewel dit reeds in Padtbrugge's tijd in gebruik was, zegt hij te regt, dat het een bok was.

of anderhalf voet, opgroeijen, als wanneer eerst het onkruid uitwieden, en zulks wederom gelijkelijk; sommige toppen alsdan het zaad mede, snijdende het boven met messen af, opdat het door de winden of harden regen niet zoude nedergeslagen worden.

Het boere (ge)reedschap, als hakmessen en messen, maken zij zelfs, en zijn daarom zoo gretig naar ijzer, in plaats van staal mengen zij in de snede stukken van Sineesche pannen, of ander gegoten ijzer, dat al heel goed echt werk geeft.

Verders bemoeijen zich de mannen met jagen, visschen en sagoeer te trekken, om ruimer toespijs en een goeden dronk gedurig te hebben; ook maken zij hun zout, dat dusdanig geschied:

In zeker tijd van het jaar, dat hun Simpon mede is, gaan zij naar de naaste stranden, en vergaderen aldaar al het hout, dat de zee heeft aangespoeld, of dat op het strand ligt; dit leggen zij aan groote hoopen en steken er den brand in; brandende wordt daarop gestadig veel zeewater gegoten, en de vlam echter zoo lang onderhouden, tot alles asch geworden is. Deze asch gebruiken sommige alleenlijk in plaats van zout; andere en de meesten kookten het tot loog, zijpen het door en laten het zoo lang in hunne aarde potten koken, tot al de daauw verrookt, en het zout opgedroogd en aan den pot gebakken of liever daarin gesmolten is, welke pot zij dan aan stuk breken en het zout tot hun gebruik bewaren. Simpon is bij hen mede den tijd van bindrotting te mogen snijden, gedurende welken tijd, ieder in het gebied van zijn dorp, zich daaraf voor het geheele jaar moet verzorgen.

Simpon is mede het maken der klederen voor vrouwen en mannen van zekere boomschors, hetwelk dusdanig geschiedt:

De tijd ten naasten bij gekomen zijnde, dat zij het wachten kunnen, om de boomen te gaan schillen, zoo wordt al het volk zulks door den overrigter en priester te kennen gegeven, dat het dien Simpon is, dan vermag er niemand eenig gerugt te maken, noch zelf de Hollanders of andere vreemdelingen eenig musketsschoot doen, daar mede het voorgenomen werk mogt worden ontheiligd. (: Hetgeen hier van deze klederen gezegd wordt, dient mede verstaan van (den) zaaitijd, wiede-, oogsttijd en meer andere diergelijke:) Dan gaan zij met den anderen henen, en schillen zij zekere boomen, daaraf de kool op Ceilon tot het buskruid gebrand wordt, nemende daarvan stukken van een vadem lang en een span breed; deze schors in het dorp gebragt zijnde,

is de Simpon uit, en vervrolijken zich met den anderen, en stampen door het heele dorp, dat men noch hooren noch zien kan, gelijk als het spreekwoord luidt.

Deze schors, een weinig droogachtig, wordt aan de einden een span breed dwarsover gekorven, daar de vrouw met den voet op staat, terwijl de man de bovenste groene schors van de onderste witte afhaalt; zoo het ergens aan eenig uitbotsel of wen hapert, dat snijden zij met een mesje behendig door, en stroopen dus de bovenhuid af.

Hunne rijstblokken zijn grove balken, van anderhalf voet vierkant, daarin drie of vier pannen of holligheden zijn, om hun padi te stampen; op twee zijden van deze blokken hebben zij mede platte en vlakke insnijdingen of groeven; (: te weten aan elke zijde twee, zoo dat twee kleeden gelijk worden gestampt, :) die even de lengte van een vadem hebben, daarin deze schors eerst vlak leggen; de stamper is van onderen vlak en rond, zijnde het vlak doorkorven ruitsgewijze in regte hoeken, anderszins als onze wafelijzers, doch zijn de verhevenheden in het vierkant niet grooter dan een tarwkorrel, en (de) kerven even zoo of nog naauwer. Hiermede stampen zij de schors tot de breedte van den vorm, dan vouwen zij hetzelfde dubbeld en varen voort; dan wederom in vieren, en aldus vervolgens totdat het zoo breed is, als het wezen moet, doch rekt niet in de lengte. De ruiten van den stamper blijven er in staan, zoodat het geweven linnen gelijkt. Dat zij deze schors eerst een weinig droogen laten, geschiedt, omdat het sap daaraf zeer scherp en bijtend is, vlekkende alles wat het aanraakt, zelfs ook de huid der omstanders, en kan uit geen lijnwaat weder uitgewasschen worden.

Dus worden hunne klederen, en zoo ook al het papier gemaakt, dat van Kajeli, Bool en Tontoly ¹ zeer veel komt en Javaansch papier gemeenlijk genaamd wordt; doch wordt dit van een andere bast gemaakt. Deze kleedjes droogen zij daarna en beschilderen dezelve verscheidelijk.

Van deze versleetene kleedjes maken onze soldaten op de Manado hun lont, die onverbeterlijk is.

De vrouwen bezorgen de kinderen, passen op het vee, namelijk op varkens, hoenders en bokken, want ganzen en eenden, duiven, koeijen noch buffels hebben zij niet; kookten het eten te huis

¹ Bwool of Boeol, rijkje op de noordkust van Celebes; Tontoli en Kajeli liggen in het noordelijk gedeelte der westkust en behooren thans tot het gouvernement van Makassar.

en helpen de mannen, als gezegd is, in den landbouw, in het kledenmaken, rijststampen, enz.

Zoo wanneer iemand een zoon of dochter geboren is, wordt zulks door den openbaren uitroeper aan het geheele dorp bekend gemaakt, dat zoodanig eenen op zoo een tijd een zoon of dochter geboren is. Verders wordt er niet gedaan, dan dat zij een manier van beleving gebruiken, dat zij mangoba noemen, opdat de kinderen voor alle ongeval mogten bevrijd wezen; verheugende en vernakende zich verders met trommelen en dansen en zingen onder elkander, en zijn zoo een tijdlang vrolijk. Doch deze bezwering en besmeering doen de strandlieden, maar is onder de berglieden in geen gebruik, die zich eenelijk vrolijk maken en verheugen.

De wieg is als overal door gansch Indië, een kleedje aan den balk vastgemaakt, dat heen en weder gestooten wordt; de kinderen laten zij lang zuigen en wanneer gespeend zijn, worden zij met rijstwater, rijst en vet spek gevoed en met sagoeëer gelaafd. Wordende de jongens nergens anders in geoefend dan in het werpen van gescherpte rieten, in plaats van werpspiesen; verders wat grooter zijnde, gaan zij mede ter jacht, trekken sagoeëer en arbeiden in de tuinen.

De meisjes maken kleedjes (: buiten die van den bast voorheen beschreven :) van jonge bamboesjes, die zij splijten en kaauwen, om lenig te krijgen, en weten die zoo in den anderen te weven. Van andere liesen en biezen en vezelen maken zij ook de slaapzakken, korven, hoeden, kistjes, matjes, zakken en meer aardige werken, die zij met verscheiden verwen verciëren en met allerlei kleuren van glazen koralen weten op te smokken.

Hun zelve tooijen zij op met menigte van arm- en beenringen, daar de vrouwen van het binnen- en het bergmeer ongemeen van voorzien zijn; hebbende sommige over de twintig ponden koper aan het lijf, waarmede, zoo bijaldien in het water vallen, verdrinken moeten, dat des te gevaarlijker voor haar is, omdat op het water en aan het water wonen en met hun jollen daar gedurig op- en overvaren moeten, willen zij in hunne tuinen wezen of eeten voor varkens of bokken bekomen, dat der vrouwen eigenlijke werk is.

De mannen hebben geen ringen aan de beenen, maar wel aan de armen, en hebben om zulks te vullen, menigte van kettingen om den hals hangen, waaraan onder handsgewijze koperen dingen hangen, zoo groot en ook van gestalte als een okkernoot. De

kettingen zijn van allerlei rommeling te zamen gelapt, van beentjes, steentjes, glazen brokken en koralen, horentjes en gemengd metaal. Sommigen hebben heele kettingen om den hals hangen van kiezen en tanden hunner vijanden, even als waarmede de kwakzalvers in Europa van hunne vrienden, die hun nog geld toegaven, plegen te pronken; gaande getrouwde en ongetrouwde, zoo mans als vrouwen elks op een wijze gekleed, zijnde de geele kledinge de aanzienlijkste, dat van de Chinezen schijnen ontleend te hebben.

De meeste ziekteus daarmede dezer Manaders gekweld en weggerukt worden, zijn wel meest podagra, verkoudheid, lamnigheid, kinderpokjes, heete koortsen, buik- en bloedloop. Om de ziekteus te genezen doen zij weinig moeiteus, latende de natuur haar gang gaan; maar tot wonden gebruiken zij dit middel: zij nemen het bitterkruid Margosi en wrijven dit met levendige kalk tot een pap, dat tegelijk zuivert en heelt, doende daarmede al goede kuren; hebbende buiten dit tot het een en het ander nog goede kruiden, eigen aan de kwalen.

Wanneer iemand komt te overlijden, het zij oud of jong, man of vrouw, hetzelfde wordt de gemeente wederom door openbare uitroeping bekend gemaakt even als op de geboorte.

Van uitersten wil bij monde of anders weten zij niet, of immers hebben het in geen gewoonte, doch giften onder de levende, zelfs op het sterven liggende, geschiedt wel. Doch dit is hun gebruik, dat de vrienden van den overledene elk een varken aan de langstlevende geven, als wanneer zij alle de snorren, die er nagelaten en door den dood zijn ontruimd, gelijkelijk deelen, behalven de doodshoofden, die voor den oudsten zoon blijven, zoo er een is; zoo niet, worden die almede onder de vrienden gedeeld.

De overledene wordt boven den daartoe geschikten ton vol padi, het zij groot of klein, naar elks vermogen op padi stroo gelegd en verders met padi overstrooid, alwaar een wijle gelegen hebbende, totdat zijn doodkist vaardig is, zoo wordt het ligchaam in dezelve gelegd, wel voorzien zijnde met padi, onder en boven, zoodat genoegzaam in padi begraven werd. Van boven tot beneden wordt het huis langs den weg heenen met padi bestrooid, dat boven op matjes geschied en onder eenelijk op den grond. Onder het huis wordt het graf gemaakt, dat ook met padi bestrooid wordt, alwaar gelegd wordt om te rusten. Het graf gestopt, zoo beginnen de gemeene papen (: de wichelaars namelijk van het vogelgeschrei, en waarzeggers naar hunne meeninge, zoo wanneer

niet en liegen.....:) hunne rol, die dan het weeklagen opheffen, en erbarmelijke liederen helder opzingen en weenen, achtervolgens het zeggen van den lierdichter:

. gelijk als bij een doode,
Meer dan de vrienden zelfs, schreid, die men daartoe noode.

Na lang gehuil en gekerm, zoo wordt er een doodmaal aangeregt, daar het dan op onze wijze, lustig op een eten en drinken gaat, spoelende de rouw met de sagoeer naar vermogen af en drinken op der dooden gezondheid.

De rouw duurt maar één dag, en achten zij dit genoeg te zijn, alzoo naar hun zeggen de dooden doch ¹ moeten vergeten worden, het welke hoe eer het geschied, hoe beter. Het rouwgewaad bestaat in zooveel doeks als zij bijeen slepen kunnen, hetwelk om hun middel winden, en dan naaijen zij allerlei lappen van verscheiden verwen aaneen en bezetten en verciereu het hoofd daarmede en dus eindigt en rouw en leven.

Van dieren, vogelen, visschen, kruiden, ertsen, mineralen en andere zaken slaan wij willens in deze over en zeggen eenelijk, dat hier te lande tweederlei slag van nagelbast valt, het eene wordt genaamd Massoy, het andere Cocly laban ², want alles hier te beschrijven, kan door de onkunde van de meeste zaken niet geschieden, en acht het Horatius in zijn dichtkunst een groote zaak te zijn:

Wanneer een bosch en 't altaar van Diaan en beeken,
Die langs een lustig veld door menigen bocht breken,
Of Rhijn of regenboog men naauw beschrijven zal.

Maar hier heeft dit geen plaats!

Ook zijn er digte, zware bosschen met zoo veel vreemdigheden; steile, slingerende en glibberige bergen, van zoo zeldzamen aard en wezens; stroomen en beeken, door hare kronkelende watervallen van ontelbare bogten en onnaspeurlijke gangen, zoo dat het geen wonder is, dat men den weg onder zoo veel verscheidenheden niet naauwkeurig kan aanmerken, bezwaarlijker beschrijven en onmogelijk in vlakke prent vertoonen.

Niettemin zoo wordt het alhier in een kaartje vertoond, zoo mede hoe zich het vreemde waterdorp Tondano opdoet en de

¹ Toch.

² Koeliet laban.

wijze, hoe zij met hunne vaartuigen, staande overeinde, scheppen, de namen der dorpen kunnen dus alhier overgeslagen worden, terwijl in het kaartje aangehaald staan.

Zoo mede slaan wij over van ieder dorp bijzonderlijk te schrijven, daarin nog al vrij aanmerkenswaardige zaken zijn, en voornamelijk omtrent de watervolkeren, welkers binnenmeer genoegzaam met menigte van omstandigheden zoude kunnen aangewezen worden, door instorting voor ettelijke eeuwen van een of meerder toppen van brandende zwavelbergen zijn oorsprong te hebben, gelijk rondsom noch met ettelijke omzet is, waardoor er ook maar vier of vijfderlei visschen in aarden; zijnde door den koning van Boelan meermalen jonge krokodijlen of kaaimans daar ingezet, om deze meerlieden te beschadigen, doch hebben er niet voortgewild noch kunnen aarden. ¹ Niettemin zoo is het water heel gezond, zeer helder en niet merkelyk zwavelachtig, dat anders in dusdanige ingestorte kruinen gemeenlyk is, als op den berg van Taroena, Chiau, Boeroe en op Ternate en elders. De binnenmeeren zijn door verzinking des gronds verbleven, die dit dan nog eigen hebben, dat na de vermenging van Sal-petra of zeezout of bloedrood of melkwit zijn, waarover veelen zich ontzetten, zoo wanneer daaromtrent graven of zoo een binnenmeer doorsteken willen, gelijk de Castilianen voorheen het binnenwater van Gnada op Ternate vermeenden te doen, doch naar hunne inbeelding daaruit melk en bloed voortkomende, zoo hadden zij het aangezien als een wonderdaad, gelijk het daarvoor ook nog geacht wordt, en hadden het laten steken. ²

Deze verwisseling van verwen met de zwavel kunnen de chemisten of stofscheiders zeer gemakkelijk en duidelyk vertoonen, verklaren en beweren, en zoude zulks alhier mede gedaan hebben, maar alzoo dit verhaal en korte beschrijving van de Manado al vrijlang — buiten meening — gevallen is, slaan het eene en het andere en wat er nog aan gebreken mogt over.

¹ Zie ook over deze poging, om kaaimans in het meer te planten, *Tijdschrift van Neerlandsch Indie*, 1856, II, bl. 34.

² Volgens *Tijdschrift van Neerlandsch Indie*, 1856, I, bl. 430, zou deze onderneming gestaakt zijn, omdat men bemerkte, dat de waterspiegel van dit meer hooger dan die der zee was.

NASCHRIFT.

Onder het afdrukken van dit opstel lezen wij ook in de onlangs in het licht verschenen eerste aflevering van *de Minahassa* door den zendeling Graafland, dat de eilanden nabij Manado het eerst bewoond waren. Over de apen van Oud-Manado zegt hij (bl. 8): „de echte, oude Manadorezen beweren voor wis en zeker, dat „dit hunne voorvaders zijn. Vroeger gingen zij er jaarlijks heen, „om offeranden te brengen, in rijst, pisang, enz. bestaande; „later vonden zij het gemakkelijker, een en ander op een vlot „pisangstammen te plaatsen, en dit met toortsen verlicht, des „nachts onder verschrikkelijk misbaar en met zegenwensen de „rivier te laten afdrijven; het zou zijn weg naar Manado-toewah „wel vinden.” Het vereischt, dunkt ons, geen betoog, dat aan Padt-brugges voorstelling dezer legende, evenzeer wegens hare meerdere waarschijnlijkheid, als wegens hare oudheid de voorrang toekomt, terwijl het opmerking verdient, dat hij aan de bewoners van Manado een anderen oorsprong toeschrijft dan aan die van het binnenland.